

Examen VWO

2009

tijdvak 1
dinsdag 19 mei
9.00 - 12.00 uur

filosofie

Dit examen bestaat uit 16 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 54 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of argumentatie gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of argumentatie ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1 Religieuze ervaring

Ruim een eeuw geleden schreef de Amerikaanse filosoof William James het boek 'Vormen van religieuze ervaring. Een onderzoek naar het wezen van de mens'. In dat boek stelt hij dat de religieuze ervaring het belangrijkste thema zou moeten zijn bij het bestuderen van religie.

Maar wat is eigenlijk een religieuze ervaring? James zelf hanteert een ruime invulling van het begrip: onder religieuze ervaringen schaaft hij ook ervaringen onder invloed van drugs. Over zijn eigen experiment met lachgas schrijft hij: "Bij mij, net als bij alle anderen met wie ik heb gesproken, is de kern van de ervaring het enorm opwindende gevoel van een intense, metafysische verlichting. De waarheid opent zich in steeds diepere lagen met een bijna oogverblindende overtuigingskracht."

De vraag naar de religieuze ervaring zou ook ten aanzien van religie in het algemeen kunnen worden gesteld. Want wat is eigenlijk religie? Om te weten wat een religieuze ervaring is, zul je eerst moeten vaststellen wat religie is. Maar het definiëren van 'religie' is niet zonder problemen.

- 5p 1 Geef een bruikbare definitie van 'religie' en leg met behulp van deze definitie uit welke drie problemen zich kunnen voordoen bij het definiëren van religie. Leg tevens uit dat dit definiëren van het begrip religie kan leiden tot essentialisme.

Ook in onze tijd, ruim honderd jaar na James, wordt nog volop onderzoek gedaan naar de religieuze ervaring, zoals bijvoorbeeld in de medische- en in de hersenwetenschap. Sommigen beweren naar aanleiding van wetenschappelijk onderzoek dat de religieuze ervaring in zijn geheel is terug te voeren op een aangeboren eigenschap veroorzaakt door een 'god-gen' en te lokaliseren is in de hersenen in een zogenaamde 'reli-kwab'. De religieuze ervaring wordt bovendien al snel beschouwd als een psychiatrische aandoening waartegen medicijnen en therapie in het geweer zouden kunnen worden gebracht. De Nederlandse huisarts, theoloog en columnist Wim Beurskens verzet zich tegen een dergelijke interpretatie van religieuze ervaring:

tekst 1

Op religieuze mensen zijn vaak psychiatrische etiketten geplakt. (...) Niet dat deze mensen niet psychiatrisch te bezien zouden zijn, maar het (etiketten plakken) zegt meer over de dokter dan over de patiënt. Om dat te zien hoef je geen eigentijds filosoof te zijn. De moderne psychiatrie, als wetenschap, is meer een thermometer, gestoken in het deeg van de tijd, dan dat zij echt iets zegt over haar klanten. Mensen met religieuze ervaringen zijn niet gek.

Deze ervaringen berusten op een werkelijkheid, die buiten het bereik van de wetenschap ligt, en de psychiater kan ze niet helpen.

bron: Wim Beurskens, Mijmeringen onder een olijfbom, 2007

- 2p 2 Leg met behulp van tekst 1 uit dat wetenschap vanuit een kentheoretisch perspectief lijnrecht tegenover religie lijkt te staan.

Ook door de Weense filosoof Ludwig Wittgenstein werden religie en religieuze ervaring als iets irrationeels opgevat dat niets te zoeken heeft op wetenschappelijk vlak. Hij verzette zich tegen elke poging om het geloof rationeel te analyseren en bestempelde religie als een onderwerp waar je überhaupt niet zinvol over kunt spreken (en waar ook filosofen dus maar beter over kunnen zwijgen).

Dat betekende overigens niet dat het geloof voor hem onbelangrijk was, integendeel. Juist hetgeen waarover wij naar zijn idee moeten zwijgen, is datgene wat er in het leven werkelijk toe doet.

Bovendien schreef Wittgenstein wel degelijk over religieuze ervaring. In een dagboekfragment van 13 januari 1922 (dat in 2004 voor het eerst werd uitgegeven) doet hij verslag van een droom. In deze droom is hij verheugd dat hij door zijn zus geprezen wordt om zijn spiritualiteit en zijn grootsheid van geest.

tekst 2

Daarna werd ik wakker en schaamde me voor mijn ijdelheid en laagheid, en in een soort berouw (...) sloeg ik een kruis. Ik voelde dat ik om dat te doen in bed op zijn minst rechtop moest zitten of moest knielen, maar daarvoor was ik te lui en ik sloeg het kruis in halfopgerichte houding en ging weer liggen. Maar toen voelde ik dat ik nu moest opstaan, dat God dat van mij eiste. Dat ging zo in zijn werk: ik ervoer opeens mijn volkomen nietigheid en ik besepte dat God van mij kon eisen wat hij wilde, met de conditie namelijk dat mijn leven zinloos zou worden als ik niet gehoorzaamde. Ik dacht meteen of ik niet kon uitleggen dat dit alles een illusie en geen bevel van God was. Maar het was me duidelijk dat ik dan alle religie in mij voor een illusie moest verklaren. Dat ik dan de zin van het leven moest verloochenen. Na enig tegenstribbelen volgde ik het bevel op, deed het licht aan en stond op. Met een vreselijke gewaarwording stond ik in de kamer. Ik liep naar de spiegel en zag mezelf daarin, en mijn spiegelbeeld keek me zo ijsingwekkend aan dat ik mijn handen voor mijn gezicht sloeg. Ik voelde dat ik volledig verpletterd en in Gods hand was, en dat hij op elk moment met mij kon doen wat hij wilde. Ik voelde dat God mij te allen tijde ertoe kon dwingen ogenblikkelijk mijn laagheden te bekennen. Dat hij mij op elk moment kon dwingen het vreselijkste op me te nemen en dat ik niet bereid was het vreselijkste op me te nemen. Dat ik niet bereid ben om nu van vriendschap en al het aardse geluk afstand te doen. Zal ik daar ooit toe bereid zijn?! Ik had geen toestemming om mijn bed weer op te zoeken, maar was bevreesd voor verdere bevelen en ging als een slechte soldaat, als een deserteur, tegen het bevel in en vervuld van vreselijke angst in bed liggen. (...)

bron: Wittgenstein, Licht en schaduw. Een droom en een brief over religie, 2007

- 2p **3** Geef aan de hand van tekst 2 aan waarom je religie vanuit ervarings- en zingevingsvragen kunt analyseren.

Wittgenstein was een belangrijke inspiratiebron voor de filosofen van de Wiener Kreis. Deze logisch positivisten konden zich prima vinden in Wittgensteins aanzet tot het verificatieprincipe. Zij wezen metafysische en religieuze uitspraken dan ook van de hand en geloofden dat de wetenschappelijke rede de enige vorm van legitieme kennis levert. In tegenstelling tot Wittgenstein echter waren zij er van overtuigd dat datgene waarover we kunnen spreken alles is wat er in het leven toe doet.

Om die reden werd hen door een aantal 20e eeuwse filosofen 'sciëntisme' verweten. Zo namen Gadamer en de latere fenomenologen Merleau-Ponty en Heidegger niet de wetenschappelijke methode maar juist de menselijke ervaring als vertrekpunt van hun filosofisch onderzoek.

Hun kritiek op het sciëntisme baseerden zij op de overtuiging dat deze menselijke – al dan niet religieuze – ervaring onherleidbaar is.

- 4p **4** Wat houdt volgens de fenomenologen de 'onherleidbaarheid van menselijke ervaring' in?

Leg aan de hand van deze 'onherleidbaarheid van menselijke ervaring' uit hoe enerzijds Gadamer en anderzijds één van de latere fenomenologen – Heidegger óf Merleau Ponty – kritisch tegenover het sciëntisme staan.

Leg daarbij het begrip 'sciëntisme' uit.

Net als de logisch-positivisten leverde de pragmatist William James kritiek op metafysische uitspraken. En net als de fenomenologen legde James sterk de nadruk op de menselijke ervaring. Wil het leven leefbaar zijn dan moet de mens, volgens James, de vrijheid hebben om het te vormen alsof het een eigen kunstwerk is, met alle irrationele tegenstrijdigheden van dien. Hij eiste ruimte op voor de menselijke religieuze ervaring die zich onttrekt aan rationele bewijsvoering. Iemands geloof, zo stelde James, wordt eenvoudig gerechtvaardigd door zijn of haar behoefte aan een geloof.

- 4p **5** Leg uit waarom metafysische uitspraken volgens het pragmatisme betekenisloos zijn en leg uit waarom metafysische uitspraken volgens het logisch-positivisme betekenisloos zijn.

Leg bovendien uit waarom morele uitspraken volgens het logisch-positivisme betekenisloos zijn en waarom morele uitspraken volgens het pragmatisme daarentegen betekenisvol zijn.

Het uitgangspunt van James dat religie als emotie, beleving of ervaring moet worden gezien, wordt gedeeld door de communitarist Charles Taylor.

Maar Taylor heeft ook kritiek op deze opvatting van James over religie.

Ten eerste vindt hij James te eenzijdig, omdat hij de innerlijke ervaring benadert vanuit een modern, protestants en romantisch oogpunt.

In zijn tweede punt van kritiek maakt Taylor gebruik van een argument van de eerder aangehaalde Wittgenstein.

- 3p **6** Wat is het tweede punt van kritiek van Taylor op James?

Leg uit hoe Taylor in zijn kritiek gebruik maakt van een argument van Wittgenstein.

Opgave 2 Gerard Reve en het ezelproces

In 1968 loopt er in Nederland een rechtzaak tegen Gerard Reve. De schrijver is aangeklaagd wegens godslastering op grond van een passage in zijn boek 'Nader tot U'. Dit boek kan gezien worden als een zoektocht naar God. Reve zoekt God echter niet op een manier die past in het religieuze klimaat van zijn tijd; hij sluit aan bij mythische beelden van goden zoals deze bestaan in klassieke, Griekse voorstellingen. Zo is er de mythe van de Griekse god Zeus die als zwaan gemeenschap heeft met Leda, de echtgenote van een Spartaanse koning. Dezelfde Zeus rooft als arend Ganymedes, de zoon van een Trojaanse heerser. In de gedaante van een stier ontvoert Zeus Europa, een koningsdochter uit Fenicië.

De passage uit 'Nader tot U' moet volgens Reve in dit licht gezien worden. In de bedoelde tekst schetst hij een mythische voorstelling waarin hij God liefheeft, die bij hem gekomen is, "onder de gedaante van een eenjarige, muisgrijze ezel". Voor deze passage is Reve aangeklaagd op grond van wetsartikel 147 dat 'smalende godslasteringen' verbiedt.

Aanvankelijk oordeelt de rechtbank dat de tekst niet smalend is, maar wel godslasterlijk. Reve gaat tegen deze uitspraak in hoger beroep en voert zijn eigen verdediging, waarin de vergelijking met de Griekse mythen een belangrijke rol speelt. Maar het gaat niet alleen om deze vergelijking, want Reve legt uit, dat de ezel in de christelijke traditie staat voor goedheid, trouw en geduldigheid.

In het hoger beroep wordt Reve uiteindelijk helemaal vrijgesproken en kort na de vrijspraak krijgt hij de P.C. Hooft-prijs voor literatuur.

In zijn verdediging (de teksten 3, 4 en 5 zijn gedeelten daaruit) stelt Reve verder, dat de term 'godslastering' vreemd is. Wil je God kunnen beledigen dan moet je immers eerst weten wie God is. Aangezien niemand dat weet, meent Reve dat het godsbeeld van zijn aanklagers onterecht boven zijn godsbeeld wordt geplaatst. Zijn aanklagers doen alsof één godsbeeld – dat Reve later 'De God van Nederland' zal noemen – het juiste is. Daarmee komt, volgens Reve, het recht van vrijheid van godsdienst in gevaar.

naar: Gerard Reve, Nader tot U, Amsterdam, 1966; Gerard Reve, Vier pleidooien, Amsterdam, 1972

tekst 3

Het is helemaal geen kwestie van smaling of van gegriefdheid. Het is niets anders dan een, overigens door mij geenszins gezochte, godsdiensttwist. Het is de plaatsing van het ene Godsbegrip, van het ene Godsbeeld, tegenover het andere, en ik meen niet, Mijnheer de President, dat het de taak van uw college zou zijn het ene Godsbeeld tegen het andere te verdedigen, en dat is toch eigenlijk wat mijn wederpartijders van u eisen. Wat is godsdienstvrijheid? In de eerste plaats: het recht om er een godsdienst op na te houden, en die openlijk en ongehinderd te belijden; ten tweede: het recht er géén godsdienst op na te houden, een recht waaraan in ons land nog wel het een en ander mankeert (...) en ten derde: het recht om het geloof in het algemeen, of enige godsdienstige idee in het bijzonder, welke dan ook, te bestrijden en te bespotten. Het is niet de taak van een moderne, pluralistische, democratische rechtsstaat de aanhangers ener godsdienstige overtuiging een speciale bescherming te verstrekken, die hij de aanhangers van bijvoorbeeld een politieke overtuiging onthoudt. (...) Om het kort en krachtig te zeggen: deze wet verleent de godsdienstige burger een volstrekt ongrondwettelijke bevoorrechtiging.

Ik bezit geen statisch godsbeeld, maar als ik van God een definitie zou moeten geven, dan zou die thans luiden: "God is het diepste verborgene, meest weerloze, allerwezenlijkste en onvergankelijkste in onszelf". (...) Alles wat ik over God te berde breng, is op dit godsbegrip gegrondvest. Wat het waard is, weet ik niet; ik weet alleen dat het voor mij het enig mogelijke is.

bron: Gerard Reve, Vier pleidooien, Amsterdam, 1972

Net als Reve betoogt John Locke in zijn 'Brief over tolerantie' dat de staat niet verantwoordelijk is voor het geloof van haar burgers.

Maar Locke begint zijn brief met het noemen van een plicht en een bevoegdheid waar de overheid volgens hem wel verantwoordelijk voor is.

- 3p **7** Leg met behulp van tekst 3 uit hoe Reve in zijn verdediging een beroep had kunnen doen op de door Locke genoemde plicht.

Maak in je uitleg duidelijk voor welke plicht Locke de overheid verantwoordelijk acht. Geef bovendien aan welke bevoegdheid de overheid volgens Locke heeft.

Naast het aangeven van de plicht en de bevoegdheid van de overheid, geeft Locke redenen waarom de zorg voor de ziel – of de verantwoordelijkheid voor het geloof – niet als een plicht van de overheid gezien kan worden.

- 3p **8** Noem twee van deze redenen.

Welke reden herken je in het betoog van Reve en licht deze toe met behulp van tekst 3.

Mensen kunnen op grond van dezelfde tekst, in dit geval de Bijbel, verschillende godsbeelden hebben.

Reve neemt in tekst 4 stelling tegen het letterlijk lezen van een tekst. Je zou dit kunnen beschouwen als een vorm van fundamentalisme.

Reve legt in zijn verdediging uit dat de passage uit 'Nader tot U' over God als ezel niet letterlijk gelezen moet worden.

tekst 4

Ik ben ervan overtuigd, dat, (...) de narigheid mede verklaard kan worden uit het feit, dat sommige mensen niet begrijpen dat een religieuze tekst tegen elke interpretatie bestand is, behalve tegen die van de letterlijkheid. (...)

Deze Ezel is waarlijk God *onder de gedaante van een Ezel*, ongeveer zoals de Eucharistie waarlijk God is *onder de gedaante van Brood en Wijn*.

bron: Gerard Reve, Vier pleidooien, Amsterdam, 1972

- 3p **9** Leg uit dat een debat over het interpreteren van religieuze teksten kan leiden tot fundamentalisme.
Licht je antwoord zo toe dat duidelijk wordt dat fundamentalisme een modern verschijnsel is.

Onder andere vanwege problemen die zich kunnen voordoen bij het interpreteren van religieuze teksten, lijkt het soms beter deze teksten te lezen als een handleiding voor moreel gedrag.

Zo zou je ook het godsbeeld van Nederland – waar Reve zich tegen verzet – kunnen opvatten. De schrijver Nescio vat dit godsbeeld van Nederland ironisch samen als ‘de God van je tante’: een betuttelende God, die allerlei handelingen voorschrijft en verbiedt. Reve zegt over dit godsbeeld:

tekst 5

Mijn God is kennelijk niet de God van Nederland, of, zoals onze grote schrijver Nescio hem in zijn onsterfelijke verhaal Dichtertje noemt, ‘*de God van je tante, die zei, dat je moest groeten als je langs ‘t huis van je baas kwam, (...) ook al zag je niemand, je kon nooit weten wie ‘t zag.*’

bron: Gerard Reve, Vier pleidooien, Amsterdam, 1972

- 3p **10** Kun je de opvatting verdedigen dat ‘groeten als je langs het huis van je baas komt’ als een religieuze praktijk gezien kan worden?
Betrek in je argumentatie drie kenmerken van religieuze praktijken.

Uit tekst 3 en 5 blijkt dat het godsbeeld van Reve niet begrepen kan worden als handleiding voor moreel gedrag.

Toch neemt de morele notie 'gerechtigheid' wel een belangrijke plaats in Reve's werk in, zo blijkt ook uit zijn gedicht 'Roeping':

tekst 6

Roeping

Zuster Immaculata die al vier en dertig jaar
verlamde oude mensen wast, in bed verschoont,
en eten voert,
zal nooit haar naam vermeld zien.

Maar elke ongewassen aap die met een bord: dat hij
vóór dit, of tegen dat is, het verkeer verspert,
ziet 's avonds reeds zijn smoel op de tee vee.
Toch goed dat er een God is.

bron: Gerard Reve, Verzamelde gedichten, Amsterdam, 1987

De God van Reve is een God die gerechtigheid laat zegevieren, want zuster Immaculata's goede daden worden uiteindelijk wel door God gezien. We vinden het samengaan van God en gerechtigheid ook bij de denker Immanuel Kant, met name in zijn notie van het hoogste goed.

3p 11 Leg uit of zuster Immaculata volgens Kant op eigen kracht het hoogste goed zou kunnen realiseren.

Betrek in je uitleg de twee elementen waaruit het hoogste goed bestaat.

Opgave 3 Over de redelijkheid van godsdienst

In september 2006 hield Paus Benedictus XVI een toespraak aan de universiteit van Regensburg in Duitsland. Hij wilde uitleggen dat het christelijke geloof niet onredelijk is. Om dat aannemelijk te maken zocht hij aansluiting bij vroege christenen en de Griekse wijsbegeerte.

In dit verband haalde hij een dialoog uit de 14de eeuw aan tussen een geleerde uit Perzië en de Byzantijnse keizer Manuel II waarin zij spraken over de verschillen tussen islam en christendom.

tekst 7

Keizer Manuel II zei: Laat me zien wat voor nieuws Mohammed heeft gebracht en u zult alleen slechte en onmenselijke dingen vinden, zoals zijn opdracht om het door hem gepredikte geloof met het zwaard te verbreiden. Geweld is onverenigbaar met de aard van God. God, zei de keizer, is niet blij met bloed en onredelijk handelen druist in tegen zijn aard. Wie iemand anders tot het geloof brengt, moet goed kunnen spreken en deugdelijk redeneren, zonder geweld en dreigementen.

naar: De islam volgens Paus Benedictus, NRC-Handelsblad van 18 september 2006

Paus Benedictus XVI lijkt de redelijkheid van het christendom te contrasteren met de door hem veronderstelde onredelijkheid van de islam.

Wat de redelijkheid van godsdienst aangaat, zou hij zich zowel op Thomas van Aquino kunnen beroepen als op Aboe Nasr al Farabi. Beiden schrijven immers over de verhouding tussen de filosofische rede en het religieuze geloof.

3p 12 Op wiens visie op de verhouding tussen rede en religie zou Paus Benedictus XVI zich ter verdediging van de redelijkheid van het christendom beter kunnen beroepen: op Thomas of op Al Farabi?

Beargumenteer je antwoord zo, dat van beide denkers duidelijk wordt hoe zij de verhouding tussen rede en religie zien.

De uitspraken die de Paus in zijn eerste publieke toespraak deed, leidden tot een golf van verontwaardiging. Zowel geestelijke leiders als politici noemden de uitlatingen van de paus ongelukkig, onverstandig, fout en zelfs leugenachtig.

tekst 8

Dat de paus de profeet Mohammed in één adem noemde met alles wat slecht en onmenselijk is, ook al citeerde hij iemand uit een ver verleden, leek dé steen des aanstoots. In zulke negatieve bewoordingen praten over Gods Gezondene is voor moslims blasfemie. Komen die woorden uit de mond van een niet-moslim, dan zijn ze niets minder dan een provocatie. Worden ze gebezigd door een regeringsleider als de paus, is dat in diplomatieke termen een onvriendelijke daad. (...)

Gisteren maakte de paus gebruik van de zondagse middagzege om zijn diepe spijt uit te drukken over de gekwetste reacties van zoveel moslims. Een verontschuldiging voor wat hij had gezegd, was dat niet. Hij wees erop dat de gewraakte passage deel uitmaakte van een middeleeuwse tekst die op geen enkele manier zijn persoonlijke gedachten uitdrukt. Zijn voordracht was juist een uitnodiging tot een openhartige en oprechte dialoog, met groot wederzijds respect.

Hier maakte de paus het zich iets te gemakkelijk. Hij noemde in zijn rede van dinsdag de keizerlijke ontboezeming onthutsend bruusk, maar distantieerde zich niet van de strekking.

naar: De islam volgens Paus Benedictus, opiniestuk van Dirk Vlasblom, NRC-Handelsblad van 18 september 2006

Wanneer het gaat om het spreken in het openbaar over religie, zoals de Paus deed, stelt de filosoof Habermas verschillende eisen aan de rationaliteit oftewel de rechtvaardigbaarheid van religieuze uitspraken.

Zo stelt Habermas onder andere dat openbare uitlatingen over religie zowel de grondwet als het gezag van de wetenschap moeten aanvaarden.

4p **13** Welke twee andere eisen stelt Habermas aan de rationaliteit van religieuze uitlatingen in het publieke domein?

Beredeneer in hoeverre de uitspraken van Paus Benedictus XVI aan elk van deze twee eisen voldoen.

Paus Benedictus XVI zag zijn betoog als een pleidooi voor een oprechte dialoog, anderen vatten het op als provocatie van de Paus als machthebber. Foucault heeft een genealogie van macht beschreven, waarin onder andere pastorale macht wordt onderscheiden.

Men zou in dit geval wellicht van pastorale macht van de Paus kunnen spreken, omdat Paus Benedictus XVI de leider is van een religieuze instelling.

4p **14** Kunnen we bij de toespraak van de Paus spreken van pastorale machtstechniek, zoals Foucault dat bedoelt?

Verklaar je antwoord en leg daarbij uit hoe pastorale macht volgens Foucault werkt.

Paus Benedictus XVI streeft naar eigen zeggen naar een toenadering tot de islam in de vorm van een “openhartige en oprechte dialoog” (zie tekst 8). Hij is niet de eerste paus die toenadering zoekt tot de islam.

tekst 9

Benedictus wijkt op één punt af van de lijn van zijn voorganger Johannes Paulus II. Die betrad in 2001 als eerste paus een moskee (in Syrië) en maakte veel werk van toenadering tot de islam. Ook Benedictus spreekt zich uit voor betere betrekkingen, maar hij verbindt die, anders dan zijn voorganger, aan voorwaarden. Vrijheid van godsdienst, zegt Benedictus, is een medaille met twee kanten. Als moslims in het christelijke Westen hun religie vrijelijk willen beleven, moeten christenen in de islamitische wereld dat ook kunnen.

naar: De islam volgens Paus Benedictus, opiniestuk van Dirk Vlasblom, NRC-Handelsblad van 18 september 2006

Paus Benedictus XVI geeft aan betere betrekkingen te willen met de islam om vreedzaam te kunnen samenleven.

Voor een vreedzaam samenleven van gelovigen en niet-gelovigen stelt de filosoof Taylor een manier voor die hij overlappende consensus noemt.

- 3p **15** Kan de door Taylor bepleite benadering van de overlappende consensus ook van toepassing zijn op de “openhartige en oprechte dialoog” tussen christendom en islam, waarover Paus Benedictus XVI spreekt? Beargumenteer je antwoord en leg daarbij uit wat Taylor bedoelt met ‘overlappende consensus’.

Naar aanleiding van deze discussie schrijft hoogleraar middeleeuwse geschiedenis Peter Raedts over de verhouding tussen rede en religie in de Arabische wereld ten tijde van de Europese middeleeuwen. Hij stelt dat er in de islam tegelijkertijd een traditie is in de Arabische wereld die ook uitging van de redelijkheid van God / Allah, namelijk die van Avicenna en Averroës. Verder stelt hij dat de paus ten onrechte niet ingaat op de christelijke traditie van Tertullianus, die er juist van uitging dat God niet redelijk is, maar boven alle rede verheven en zich zelfs niet aan zijn eigen woord hoefde te houden.

Let op: de laatste vraag van dit examen staat op de volgende pagina.

tekst 10

Zoals te verwachten valt, spreekt de paus vanuit het standpunt van het geloof en dit standpunt zal ik proberen te verhelderen. (...)

De ene opvatting is dat er nooit een tegenstelling kan bestaan tussen geloof en wetenschap. De schepping, de zichtbare werkelijkheid, is Gods werk, en de menselijke rede weerspiegelt Gods eeuwige rede. Mensen die logisch en zuiver denken, denken als het ware met God mee; dat was het standpunt van keizer Manuel II en het is ook het standpunt van de paus.

Al rond 200 riep de kerkvader Tertullianus uit dat er geen vergelijk mogelijk was tussen Athene en Jeruzalem, tussen de Academie en de Kerk, en hij eindigde met de uitspraak: Ik geloof omdat het absurd is.

Tijdens zijn lezing komt de paus nog een keer terug bij de islam en daar doet hij iets heel vreemds. Hij citeert de Andalusische theoloog Ibn Hazn, een tiende-eeuwse hardliner, die verkondigd heeft dat God absoluut transcendent is en aan niets gebonden, zelfs niet aan zijn eigen woord. Die opvatting acht de paus representatief voor de hele islam, zodat in zijn toespraak een tegenstelling gecreëerd wordt tussen een wetenschapsvriendelijk christendom en een wetenschapsvijandelijke islam.

bron: Rome was niet altijd zo rationeel, opiniestuk van Peter Raedts, NRC-Handelsblad van 18 september 2006

Al Farabi onderscheidt drie soorten redeneringen die door drie typen mensen worden gebruikt die tot inzicht komen in de waarheid.

Volgens Raedts (in tekst 10) komen er zowel in het christendom als in de islam interpretaties van het geloof voor die meer of minder redelijk zijn en daarmee wetenschapsvriendelijk kunnen worden genoemd.

Bij zowel christendom als islam zijn echter ook interpretaties die wetenschapsvijandig kunnen worden genoemd.

- 5p **16** Welke drie redeneringen van typen mensen onderscheidt Al Farabi bij het komen tot inzicht in de waarheid?
Beargumenteer welke van deze drie redeneringen tot een wetenschapsvriendelijke visie en welke tot een wetenschapsvijandige visie zouden kunnen leiden.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.